

КАК ВЪЗНИКВА, КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА И ЗАЩО Е НУЖНА ФИЛОСОФИЯТА НА ИКОНОМИКАТА?

Васил Проданов¹

Философията на икономиката е сравнително нова дисциплина, но философската рефлексия върху икономическото знание започва още в античността и развитието на отношенията между философия и икономически знания е свързано с различните етапи на обособяване и усложняване на икономическата реалност, превръщаща се постепенно в обект на изследване на множество различни научни дисциплини.

Етапите на развитието на знанията за икономическите явления са обусловени от много фактори, но най-напред – от промените в мястото и ролята на икономическия феномен в обществото. На всеки етап философите играят важна роля в дефинирането на отношенията между философия и икономически знания.

Първият етап е от появата на философията до XVIII век когато знанията за икономиката са елементи на философското знание, при това заемащи сравнително второстепенно място в него, за разлика например от етиката или политическата философия. Няма дори философия на икономиката, а отделни философски идеи за икономиката.

Вторият етап е свързан с появата на политикономията и развитието на класическата политическа икономия през XIX век. Тя се развива като самостоятелна наука, отделяща се от философията, както и от други социални науки, но се казва например от Смит или Мил, че тя е „морална наука“, т.е. свързана е с определени ценности и норми. Икономическата наука е отделена от философията, но запазва тясната си връзка с нея. Различни автори от Адам Смит, Карл Маркс и Джеймс Стюарт Мил до Алфред Маршал, Джон Невил Кейнс и Милтън Фридман се опитват да размишляват и пишат по философски и методологически проблеми на икономическата наука.

Третият етап е на разделяне и противопоставяне на икономическата наука и философията. За да бъдат научни знанията за икономическото, те не трябва да имат нищо общо с философия и икономикът трябва да бъде изграден като точна наука от типа на природните науки.

Четвъртият етап е от 80-те години на XX век насам, когато икономическата наука придобива сложна структура от множество дисциплини, но в същото време се увеличават интересите към нейните методологически и философски проблеми, което води до възникването и институционализирането на самостоятелна научна дисциплина, каквато е философията на икономикса на Запад и философията на стопанството в Русия.

¹ Васил Проданов е член-кореспондент на БАН, доктор на философските науки, професор в катедра „Политическа икономия“, секция „Философия“ на УНСС; e-mail: vkprodanov@gmail.com, сл. тел: 81-95-466.

1. Първи етап: Домодерни рефлексии за икономическото в рамките на философията

Философски идеи и рефлексии върху икономическите феномени имаме дълго преди появата на икономическата наука. Самите термини „философия“ и „ойкономия“ възникват по едно и също време и се приписват на един и същи автор – Питагор. В този смисъл те са свързани тясно от самото си начало, имат общ исторически произход.¹ В продължение на две хилядолетия знанията за икономиката са част от философията, но не са специален клон на философското знание, както са например етиката и политическата философия още от времената на гръцката античност. Аристотел, систематизаторът на античното знание, пише специални съчинения „Политика“ и „Никомахова етика“, но не пише такова по икономика, чиито проблеми разглежда като раздел на философията, неотделим от изследванията на политиката и морала.

Първите големи философии съдържат ключови икономически идеи, необходими за философските обяснения на социалната реалност. Икономическите проблеми се възприемат в контекста на социалната, моралната и политическата философия, като определени техни решения са основани на философията. Поради това и в разговора по тях доминира нормативният дискурс. Дискутира се в рамките на философията върху такива различни философски проблеми като:

а) алтернативни визии за собствеността при Платон и Аристотел, привеждат се първите аргументи за колективна и частна собственост, формулира се идеята за олигархията и нейната роля в управлението на държавата;

б) разделението на труда – дали то е придобито или вродено – по тази тема ще разсъждава Платон, обосновавайки необходимостта от това разделение и утвърждавайки тезата, че способностите за един или друг вид дейност са силно обусловени от наследствени предпоставки;

в) отхвърляне на лихвата – това е особено типично за средновековната християнска и ислямска етика;

г) справедливост и разпределение на богатата – тема, която е централна и в „Държавата“ на Платон, и в „Никомахова етика“ и „Политика“ на Аристотел, а и при голямата част от философите до новото време. Още при Аристотеловата идея за най-добрата държава ще се отхвърлят крайностите по отношение на собствеността и доходите и ще се формулира теза, която през XX век ще бъде свързана с т. нар. „средна класа“ – хората със средни доходи.

При Аристотел обаче понятието за икономика се разбира все още като проблем на управление само на домакинството, макар всеки елемент на социалната му философия в една или друга степен да има и нормативни измерения, отнасящи се до икономиката. Той развива анализа на икономическите феномени експлицитно – като теория за домакинството, и имплицитно – в контекста на своята теория на държавата. Това отразява факта, че в домодерните общества семейството е основна производствена единица, която в много отношения е самозадоволяваща се.

Идеалната държава и при Платон, и при Аристотел има определени нормативни икономически характеристики (определени отношения на собственост, разпределение на собствеността, разделение на труда, справедливост). При това различните типове собственост и икономическа дейност имат различна ценностна натовареност и при единия, и при другия.

До развитието на капитализма трудово-производствената дейност заема нисък ценностен статус сред останалите дейности на обществото. При античността тя е нещо, с което се занимават робите, докато в Атина се смята, че подобавашата дейност за свободния човек е да се занимава с политика, философия, култура, да управлява различни процеси, да води битки. При Аристотел понятието за гражданин не се отнася до занаятчий и търговци, а само до земевладелци. Собствеността върху земята има нормативно предимство. И през цялото Средновековие производствената дейност е работа на крепостни селяни и занаятчий, а не на феодалната йерархия.

През Средновековието схоластите гледат на икономическите проблеми изцяло през призмата на етиката като философска дисциплина и отхвърлят категорично лихварството, т.е. възможността за кредит и самонарастване на парите. Затова и ранните форми на банкерство от Тамплиерите и след това от Медичите през епохата на Ренесанса ползват полиците като механизми за заобикаляне на тази забрана.

Можем да заключим, че *философското мислене върху икономиката до началото на развитие на модерната икономическа наука в най-висока степен е нормативно и почива на нормативна теория за човешката природа. Разделението на труда и отношението към собствеността се градят на тази теория.* Промяната ще дойде, когато се извърши радикална трансформация в разбирането за човека, различаваща се коренно от неговото средновековно възприятие.

2. Втори етап: Модерната държава и обособяването на икономическата наука от философията

Икономическата наука ще се породи като отделни идеи във философията и след това философи ще бъдат тези, които ще я създадат като отделна дисциплина. Големите икономисти са и философи. Отделянето на икономическата наука от философията ще стане възможно с процеси, разгръщащи се от XV-XVI век насам, свързани с отделянето на самата икономическа дейност от останалите дейности и мотиви на човека в относително самостоятелна сфера. Затворена преди това в „голямото семейство“ и имаща преди всичко натурален характер, тя излиза извън „семейството“ и с увеличаващи се темпове се превръща в елемент на пазарна парична размяна. Това ще даде началото на втория етап в развитието на отношенията между философия и икономическа наука. И това начало ще бъде поставено от философи. Те отделят икономическата наука от философията.

„Американският икономист и социолог Роберт Хайлбронер, в своята книга „Философите от мира сега“, задава въпроса – защо, въпреки икономическите проблеми, с които се е налагало да се сблъсква човечеството в продължение на хилядолетия,

ние не познаваме нито един икономист от по-ранните епохи? Над нашето общество, пише той, всеки ден виси заплахата от разпад и за цялата си история човечеството е открило три начина на защита от тази напасть — (1) придържане към традицията, (2) авторитарно управление и (3) пазарна икономика. „Докато всички проблеми се решавали според традицията или в съответствие със заповеди отгоре, не е могло да става и дума за отделна област на знанията, именувана *икономическа наука*... На икономистите се налагало да чакат до тогава, докато не бил изобретен третият начин на оцеляване. Докато не възникнала потресавашата въображението система, при която обществото гарантира непрекъснатостта на своето съществуване, позволявайки на всеки индивид да прави това, което му изглежда вярно, при условие, че той или тя се ръководят от главно и общо за всички правило. Тази система получила названието *пазарна*, а правилото било необичайно просто: всеки трябва да постъпва така, че максимално да увеличи своето богатство“².

Отделянето и обособяването на пазара като относително самостоятелна система от останалите системи на обществото благоприятства еманципацията и на икономическите знания от философията в отделна дисциплина. Икономическата наука ще започне да се отделя от философията, макар че в някакъв смисъл ще продължи да бъде зависима от нея. Големите поврати в развитието на икономическите знания се извършват обикновено от мислители, които не са чисти икономисти, а едновременно и философи, и интердисциплинарни мислители. Така е при Адам Смит, Джон Стюарт Мил, Карл Маркс, Фридрих фон Мизес, Фридрих Август фон Хайек, Милтън Фридмън и пр.

Развитието на модерната държава ще стане фактор за появата на различни и конкуриращи се икономически парадигми. Зад тях стоят различни философии и методологии и това води до философска дискусия по тези въпроси. Те ще се конкурират помежду си – каквито са меркантилизмът (преди 1750 г.), физиократите (края на XVIII век), класическата политическа икономия (от 1776 до 1870 г.), неокласическият икономикс (от 1857 г. насам), марксистката политикономия (от 60-те години на XIX век насам), институционализмът (от 1890 г. насам), макроикономиксът (от 1936 г. насам), пост-кейнсианството – от 1940 г. насам.

На всички етапи на своето модерно развитие от XVIII век насам, в един или друг период, имаме припламвания на методологически спорове, свързани с икономическата наука, и това става дори във времената, когато тя се ползва с много висок престиж. Непрекъснато някой подлага на критика едни или други нейни предпоставки, изглеждащи като че ли самоочевидни преди това.

2.1. Хюм, Смит и Хегел: Философските бащи на икономическата наука

Фигурите, които играят ключова роля в появата на икономическата наука и развитието ѝ през XIX век, са на философи, които работят и като икономисти – Д. Хюм, А. Смит, Дж. С. Мил, К. Маркс. Изследването на икономиката като самостоятелен обект със свои принципи и закони става възможно едва от времето на физиократите и Адам Смит насам.

Дейвид Хюм, известен главно като философ, работи обаче също и в областта на социалните и хуманитарни науки, занимава се с история. Неговите икономически есета са издадени през 1752 г. в сборника „Political Discourses“. За тях е характерно предлагането на идеи, които ще се развият по-късно в рамките на *три различни икономически дисциплини*.

Първата е свързана с *икономическата психология*. Хюм ще обърне внимание на разнообразието от мотиви за икономическото поведение на човека, които не са стеснени до ползата, изгодата или печалбата, на които ще се набляга по-късно. Освен това, Хюм ще изтъкне, че човек не винаги е склонен да действа в свой собствен интерес, което ще се разминава с по-късните представи за homo oeconomicus. Ранният капитализъм формира специфична етика, в която ценността на труда и умереността на потреблението са висши ценности. Тази реалност става обект на изследване на Хюм, който се интересува от подбудите за труд. Анализирайки тези подбуди в едно време, в което все още търговията се възприема като основен инструмент за нарастване на богатството на народите, Хюм ще се опита да създаде една естествена история на „възникването и развитието на търговията“. А опитвайки се да обясни как, въздействайки върху желанията на хората, промените стимулират икономическия ръст, той стига до въпроса за икономическите подбуди, караси човека да се труди, като ги класифицира в четири групи:

- (а) желание да се консумира,
- (б) желание да се действа,
- (в) търсене на разнообразие,
- (г) желание да се получи изгода.

Философската широта на Д. Хюм му дава възможност да очертае множество различни мотиви на икономическа дейност. Специално разграничава желанието да се действа, т.е. стремежът да се занимаваш с някаква дейност сама по себе си, както и желанието за разнообразие, т.е. желанието да се изпитват силни подбуди като такива. „Поради това и самата икономическа дейност придобива чертите на игра, „икономическа игра“, от която, както и от всяка друга увлекателна игра, човек получава удовлетворение и достига душевно равновесие.“³

Вторият елемент на икономическото учение на Д. Хюм е *политическата икономия или анализът на пазарните отношения*. Определен тип развитие на икономиката е свързан с определен тип развитие на политическите институции. Развитието на търговията и търговското съсловие формира нарастваща група от хора, заинтересовани от създаването на закони, пазещи тяхната собственост. Този процес, на свой ред, води до развитие на парламентарната форма на управление и свързаното с нея уважение към свободите на личността. Утвърждаването на икономическия индивидуализъм така се свързва с потребността от съответните икономически свободи.

Третият елемент на неговото икономическо учение е *икономическата философия*. Тя обвързва икономиката с индивидите и обществото като цяло, опира се на съответен нормативен модел за това какви да бъдат икономиката и обществото. Хюм дава положителна оценка на обществото, основано на търговията и промишлеността.⁴

Дейвид Хюм ще бъде първият мислител, който ще стигне до идеята за непреднамерените следствия от действията на индивидите, когато през 1752 г. се опитва да проследи нарастването на цените с притока на злато към Европа от Новия свят и временното повишаване на икономическата активност в резултат на това нарастване. Когато изразходват полученото допълнително злато, идващо отвън, търговците нямат намерение да увеличават цените на стоките. Но въпреки това такова увеличение се получава и се стига до инфлация.

Така у Хюм, макар все още като че ли икономическата наука да не е отделена специално от философията, тази материя получава особено голямо внимание и освен това сама по себе си се разглежда като изключително важен каузален фактор за политическата сфера. В този смисъл при него в най-висока степен наблюдаваме тенденцията на обособяване на икономическата сфера, което ще стане след това предпоставка за обособяване и на икономическата наука.

Адам Смит е морален философ, съзнаващ, че се оформя една различна от морала сфера, която има свои специфични особености и заслужава специализирано изследване. Това именно прави той, издавайки през 1776 г. *„Изследване върху произхода и причините за богатството на народите“*. Той ще стъпи на появилата се преди това у Хюм философска идея, че *действията и решенията на отделните индивиди имат непреднамерени следствия, проявяващи се в появата на съответен социален агрегат или цялостност*. Тя ще стои в основата на социалните науки през целия XIX и XX век, макар и интерпретирана по различен начин. И задачата на социалните науки, в частност и на икономическата наука, е да изследват законите, на които се подчиняват тези непреднамерени следствия. Така той ще развие идеята за икономическата сфера като относително самостоятелна социална сфера, изследвана от политическата икономия. В тази идея ще се съдържат два особено важни момента.

Първият е относително самостоятелната икономическа сфера, резултат на непреднамерените следствия в икономиката, които водят до т.нар. „невидима ръка“ на пазара. Преследвайки своя личен интерес, непреднамерено индивидите така реализират колективния интерес. Нещо повече, именно така те допринасят повече за обществото, а не когато съзнателно се опитват да правят това. Именно наличието на такива закономерности, които са незабелязани от обикновеното съзнание, дори в противоположност на това съзнание, прави необходимо научното изследване на икономическите явления, което да отиде отвъд непосредствения опит към по-дълбоките закономерности.

Второ. Именно защото икономическата сфера е свързана с общото благо, то политикономията остава и при Адам Смит свързана с философията, независимо че се обособява като отделна дисциплина. В представите за нейното място в научното познание Смит ще я *разглежда като част от така наречените „морални науки“*, т.е. ще се има предвид, че **тя се интересува** от това какво е и как се натрупва богатството на народите като общо благо **и дава препоръки** на законодатели и държавници какво да правят.

Всъщност, с размишленията си върху ставащото в икономиката, Хюм и Смит задават фундаментални посоки на мислене на философията през XIX век, въплътени

в най-висока степен в работите на Хегел и неговата философия на историята, от една страна, и на Маркс с неговия материалистически възглед върху историята, превръщаш икономическата сфера не просто в автономна от останалите сфери, а в структуроопределяща и каузално доминираща във функционирането на обществото. Идеята на Хюм за непреднамерените следствия от индивидуалните човешки действия ще стане централна в Хегеловата философия на историята и ще даде възможност на Хегел да формулира тезите си за „иронията на историята“ и „хитростта на разума“. Тя ще се поеме след това от Маркс и Енгелс и като методологически инструмент ще се използва за различни анализи – например защо лидерите на Великата френска революция имат едни намерения, а се получават съвсем различни резултати.

Това ще доведе до трансформация на философски визии, до появата на нови социални философии и философии на историята, в които имаме нови визии за икономиката и икономическия фактор. Първата такава промяна виждаме у Хегел, който ще раздели радикално индивидуалното поведение и индивидуалните цели в историята от колективното поведение и цели, като едното ще бъде напълно различно от другото. Всичко това ще дойде като следствие от идеите на Адам Смит. Политикономията на Адам Смит ще повлияе за сериозни промени във философията.

Какво се променя при Георг Фридрих Хегел и как той ще издаде първите големи изследвания по философия на тази история? Той ще тръгне от откритието, че хората преследват едни цели, но се получава нещо съвсем различно от тези цели, т.е. нашите действия имат непреднамерени следствия и задача на науката е да отиде отвъд обикновеното съзнание и неговите цели и да обясни какво се получава в крайна сметка в резултат на действията на много хора. Но ако Адам Смит свързва непреднамерените следствия с „невидимата ръка“ на пазара, т.е. свежда ги до един икономически феномен, то Хегел ги превръща в основна характеристика на промените в историята. „Невидимата ръка“ на непреднамерените следствия на Адам Смит при Хегел ще се превърне в „абсолютния дух“, шестващ в историята. Той ще философизира този феномен, превръщайки го във водещ в своята „Философия на историята“, за разлика от Смит, който ще го запази в периметъра на политическата икономия.

Хегел ще прочете първия голям курс по философия на историята, публикуван в два тома – по лекции на неговите студенти, в който идеята за непреднамерените следствия ще се въплъти в такива категории като „хитрост на разума“ и „ирония на историята“. Зад тях ще стои идеята, че хората преследват едни цели в историята, а се получава нещо съвсем различно. Закономерностите на това различно се изследват от философите и Хегел свързва тези закономерности с развитието на неговата категория „абсолютен дух“, в която се въплъщават общите закономерности.

От своя страна, Енгелс ще въведе една геометрична метафора, говорейки, че реално това, което се получава в обществото като движение в някаква посока, е резултат от милиони индивидуални действия, насочени в най-различна посока, като голяма част от тях се обезсилват, насочени едно към друго, но в крайна сметка така се развива историята.

2.2. Маркс и Мил като ключови фигури във философския анализ на икономическата наука

Маркс и Мил се опират на две противоположни философски методологии, но и при единия, и при другия промените във вижданията за философията и за икономическата наука ще бъдат в руслото, поставено от Адам Смит. Какво ще е новото, което ще внесе Маркс в разбирането на икономическата наука и на обществото като цяло, във философията?

К. Маркс развива хегеловата идея за възхождение от абстрактното към конкретното като метод на изследване на икономическите явления. Този метод, който има философски основи, ще бъде ключов в такава негова работа като „Капиталът“. Философията играе водеща методологическа роля в икономическото му изследване.

В неговата философия на историята икономическото, свързано не просто с непреднамерените следствия от действията на хората, както е при Хегел, не само с т. нар. „невидима ръка“ на А. Смит, а с наличието на съвкупност от външни, обективни за отделния човек социални отношения, свързани на първо място с отношенията на собственост, се превръща във водещата каузална сила в историята. Това е една радикално нова идея, променяща мястото на икономическата наука сред останалите социални знания на обществото и превръщащи я в най-важната социална наука. Можем да кажем също, че Адам Смит е умерен методологически индивидуалист, докато Карл Маркс е умерен методологически холист.

Така при Маркс ще се извърши радикално преосмисляне на ролята на икономиката, от където ще следва и че ако искаме да разберем обществото като цяло, трябва да тръгнем от икономиката и икономическите изследвания. От водещата роля на икономиката във всички обществени процеси следва водещата роля на философските проблеми на икономиката пред всички останали проблеми. Икономическата наука притежава най-висок обяснителен потенциал в сравнение с всички други.

Какво е различното при **Дж. С. Мил** и как при него се съотнасят общите му философски концепции, свързани с утилитарната му нормативна политическа философия и икономическата реалност? Пред него най-напред стои също въпросът за това *какъв да бъде методът на изследване на икономическата реалност*, за да получим адекватно знание за нея. За Мил икономическата наука е неточна и ангажирана с априорен метод, но в същото време си остава отделна наука със свое съдържание и при изследването на нейния обект можем да се абстрахираме от останалите каузални фактори и да се опитаме да намерим потвърждение на тезите ѝ в емпиричния анализ. Тази визия за икономиката и методологическото начало стават доминиращи през XIX век и са широко разпространени до 30-те години на XX век

Мил не тръгва като Маркс от идеята за движение от абстрактното към конкретното, свързана с Хегел. Той изгражда една *емпиристички силно фундирана икономическа наука, чиито теоретически постулати имат интроспективен характер*. И при това положение е изправен пред въпроса как да съедини своя емпиризъм с една достоверна теория, като се измъква от това състояние чрез тезата, че основните принципи на икономическата наука могат да бъдат добре разбрани чрез интроспекцията или чрез

всекидневния опит. Емпиричните теории по принцип залагат на ролята на индукцията при обобщението на емпиричния материал. Методите на индукцията на Мил по същество са различни версии на неговия метод апостериори. При обяснението на метода на икономическата наука Мил акцентира на относителната автономия на теорията и разграничава *два вида индуктивни методи*.

Първият от тях е апостериорен и представлява метод на пряк опит, подходящ за изследване на феномени, при които действат малко каузални фактори и е възможен експериментален контрол.

Вторият е свързан с факта, че такива индуктивни методи не могат да се използват за анализ на сложни феномени, при които действат множество каузални фактори. Това прави необходимо използването на априорен метод. Въпреки това си наименоване обаче, при Мил това е индуктивен, макар и непряк индуктивен метод. В своите изследвания човек първо определя законите, които ръководят отделни каузални фактори там, където е възможно приложението на преки индуктивни методи. След това, като е дефинирал законите, на които се подчиняват отделните случаи, изследователят проучва техните съвместни следствия дедуктивно и накрая се опитва да верифицира комбинираните следствия. Тъй като икономическата теория не може да обхване цялото многообразие от случаи, нейните твърдения са неточни, както и предсказанията. Но въпреки това е възможно да се развие и потвърди икономическа теория чрез разкриване на по-прости области, отнасящи се до основни каузални фактори и след това дедуцирайки от тях следствия за нови обстоятелства.⁵

Паралелно с това, Мил, заедно със своя учител Джеръми Бентам, създават утилитарния модел на човека, чието поведение е подчинено на принципа на ползата или щастието, реализиращ се и в сферата на икономическата дейност. Основният нормативен принцип на тяхната философия за „най-голямото щастие за най-голямо количество хора“ стои в основата не само на етиката, но и на изискванията и на поведението на държавните институции в сферата на правото, политиката и икономиката. В този смисъл може да се каже, че имаме обща философска основа на базисните социални науки.

Можем да обобщим, че у А. Смит, К. Маркс и Дж. С. Мил между **ключовите проблеми с философски измерения** стават:

- проблемът за отношението между пазар и държава: дали има „невидима ръка“ или пазарът е неравновесен и е обречен да изчезне (Адам Смит срещу Маркс и лявата традиция);
- проблемът за стойността и факторите, които я формират.

Политикономията се превръща в самостоятелна научна дисциплина, но е тясно свързана с философията, част е от класификацията на философските науки като морална наука и в този смисъл все още може да се разглежда като философска дисциплина. Според Питър Кословски, имаме взаимодопълване между икономическа и философска рационалност. Философите се интересуват от крайните цели на човека, докато икономистите се интересуват от средствата за достигането на алтернативни цели, предполагайки целите като нещо предварително дадено. Така имаме своеобразно разделение на труда помежду им и въпросът за отношението помежду

им е свързан с търсене на отговор как различни типове рационалност могат да бъдат интегрирани или координирани в една система на рационално мислене – нещо, което прави още Кант, разграничавайки категорически и хипотетически императиви.⁶

До 70-те години на XIX век философските въпроси на икономическата наука се обсъждат в рамките на икономическите съчинения или в кратки очерци, както е при Маркс. Дългата депресия, в която изпадат европейската и американската икономика между 1873 и 1896 г., поставя под въпрос адекватността на съществуващото дотогава икономическо знание и прави много по-остър въпроса за анализа на неговите основания, които са предпоставка за способността му да отразява адекватно действителността. Показателен за превръщането на философията на икономиката в самостоятелна наука ще стане фактът, че количеството и необходимият анализ на философските въпроси на икономиката стават толкова значими, че се налага появата на специални монографии, списания, специалисти именно в тази област. Началото на този процес ще се разгърне с кризата на класическата политическа икономия и т. нар. „дискусия за метода“ в последната четвърт на XIX век. От една страна са либералните универсалисти и методологически индивидуалисти като Карл Менгер, основател на Австрийската школа, а от друга страна са представителите на историческата школа като Густав Шмолер, които акцентират на историчността на човека, на включеността на икономиката в по-големи социални структури, на нейната специфика и различия в различните страни, което, от своя страна, прави неприложими преносите на икономически политики на една държава в друга.

Неслучайно в Германия през XX век се създава например традицията на социална пазарна икономика, а не изобщо на пазарна икономика. Икономическата наука не ни предлага универсално знание, валидно за всички времена и народи, а специфично знание за определени общности на определен етап в тяхното развитие. Това е изключително важна дискусия, имаща своето значение и днес. В бившите социалистически страни, например, се тръгна по различни пътища – в Източна Европа се тръгна по посока на представата за универсалния характер на определени икономически закономерности, валидни за всички, докато в Китай се тръгна по посока на търсене на собствена специфика и съответна икономическа политика.

В „дискусията за метода“ няма явни победители, но тя става предпоставка Джон Невил Кейнс (баща на Джон Мейнард Кейнс) да напише своя философско-методологически труд “Граници и метод на политическата икономия“, в който се опитва да търси някакъв компромис между различните страни. Там той ще направи общофилософското разграничение между позитивна наука като систематизирано знание *за това, което е*, и нормативна или регулативна наука като систематизирано знание *за това какво трябва да бъде*, свързано с идеал, различен от актуалното състояние на нещата. Първият тип наука разкрива някакви закономерности, вторият формулира предписания.⁷

Ще се появят и книгите на Джон Елиот Кернс⁸ и Алфред Маршал⁹, които ще бъдат опит за философско и методологическо осмисляне на състоянието на икономическото познание. Това ще бъдат методологически и философски монографии по проблемите на икономическото знание, но все още няма да има списание или катедра,

която да се занимава с тези проблеми, т.е. нямаме още оформена нова дисциплина. Междувременно ще започне процес на ускорено увеличаване на икономическите знания, на тяхната диференциация и фрагментизация, както и институционализация на икономическата наука чрез увеличаване на списанията и изследователските институции, занимаващи се с нея.

3. Трети етап: Разделянето на философията от икономическата наука – от края на XIX и през XX век, и тяхното противопоставяне от неокласическия икономикс

Началото на този етап се поставя в края на XIX век и той се разгръща през първата половина на XX век като ортодоксия главно в англоамериканския свят. Трудовата теория за стойността на класическата политикономия е отхвърлена. Капитализмът в развитите страни влиза в стадия на т.нар. „потребителско общество“, когато не трудът и отложеното потребление, характерни за ранната модернизация, а потреблението се поставя в центъра на човешкия живот и в механизмите на стимулиране на икономиката. Затова и във формиращата се маргиналистка доктрина, стояща в началата на този етап, не трудът, а желанието за потребление и промените в това желание са онова, чрез което започва да се дефинира стойността на стоките и да се вижда най-значимото в икономическия живот. Така по същество се развива философският модел на човека, върху който се изгражда икономическата наука. Новият философско-антропологичен модел влече след себе си и променена икономическа наука.

През XX век дискусиите по философските въпроси на икономиката са тясно обвързани с големите битки между либералната и социалистическата традиция. Това предопределя дискусия и философски предпоставки в икономическото мислене по въпроси като:

- равновесието и неравновесието на пазарната система и ролята на държавата в това равновесие;
- възможността за централизирано и директивно управление на икономиката срещу невъзможността за такова управление поради т. нар. „проблем за изчислението“, даващ възможност да се планира качествено и количествено цялото многообразие необходими в бъдещето стоки;
- каква е ефективността и неефективността на различните форми на собственост и противопоставянето на икономически знания, фаворизиращи различни версии на социализма, срещу знания в полза на различни версии на капитализма.

Реалностите, които стоят зад тази дискусия, са либерални, смесени и централно-директивни форми на икономическо развитие, характеризиращи XX век.

3.1. *Отношението между философия и икономическа наука във времето на доминиране на неопозитивизма*

Ако на територията, на която се налага съветският тип социализъм, разширяващ границите си в Източна Европа след 1945 г., се формира политическа икономия, която силно се опира на марксистко-ленинския тип философия, то в държавите от капиталистическия център ще доминира неопозитивистката нагласа, свързана с опитите икономическата наука да се представи като образец за социалните науки – така, както например физиката претендира да бъде „царицата“ на природните науки. Нямаме още формирана самостоятелна философия на икономиката, но и на Изток, и на Запад имплицитно и експлицитно в основанията на икономическата наука ще стоят определени философски предпоставки – онтологически, епистемологически, ценностни, зад които стоят и противоположни идеологии, обосноваващи като нормативни модели алтернативни типове общества.

В Западна Европа и англоамериканският свят това ще бъде времето на философски възход на неопозитивистката методология във философията на научното познание и тя ще намери отражение и в отношението към икономическата наука. Тези опити ще се засилят с възхода на неопозитивистката методология след 30-те години на XX век, претендираща да прокарва ясна демаркация между научно и ненаучно знание. Икономическото знание ускорено разширява приложението си и влиза в нарастващо количество интердисциплинарни връзки – икономическа социология, екологическа икономика, икономическа психология, поведенчески икономикс и пр. Очакванията са икономическата наука да се превръща все повече в точна дисциплина, както са природните науки. При тази позитивистка ориентация всяка връзка с философията на икономическата наука изглежда като нещо противоположно, срамно, останка от миналото.

По начало позитивизмът в научното познание ще придобие популярност от последните десетилетия на XIX век и ще налага образци на научност, идващи от най-развитите емпирични или теоретически науки. И икономическата наука във версиите ѝ след Алфред Маршал се стреми да се ограничи и да няма нищо общо с философията, макар че реално, независимо от нейните претенции, зад тези твърдения стоят определени философски предпоставки. Поради това и неслучайно големите имена на икономическата наука и през XX век имат съчинения и в тази област.

Позитивизмът и неопозитивизмът са свързани с появата на неокласическия икономикс, когато изследователи като Маршал ще противопоставят икономикса като наука на философията като нещо различно от науката, като донаучно знание. Икономистите не искат да имат нищо общо с философията. Популярни са опитите да се представи икономическата наука като най-развитата обществена наука, като образец, с който да се съпоставят и да се съобразяват останалите обществени науки. В това отношение на икономическата наука се гледа така, както се вижда физиката сред природните науки, където тя нерядко е представяна за „кralица на естествознанието“.

По същия начин икономическата наука претендира да има референтна роля, да бъде „кralица на социалните науки“. „Тя изпреварва другите социални науки не толкова с близостта си към реалността (с нея в това отношение би могла да спори само социологията), а главно – със степента на развитие на аналитичния апарат. Изказва се мнението, че в недалечно бъдеще икономическата наука ще стане така обективна и точна, както е същата тази физика.“¹⁰

Една от водещите философски предпоставки на западния икономикс е методологическият индивидуализъм, основан на психологизиран и биологизиран модел на природата на човека, за разлика от методологическия холизъм при германската икономическа школа и марксистките версии на икономическа наука, които се опират на социален и исторически модел на човека. Затова и ако първите изхождат от предпоставката за неизменната природа на човека, то вторите се опират на идеята на формиране на човека и неслучайно в страните, където се налага съветският тип социализъм, огромно значение се отдава на проблема, формулиран като „формиране на новия човек“, различен от човека, формиран от капиталистическото общество.

Можем да вземем като типичен пример за първия модел Вилфредо Парето, който в една или друга степен се смята за представител на три социални науки – политикономия, социология и политически науки. Формулирайки отделните си идеи в политическата икономия, социологията и политологията, той непрекъснато ще говори за двойствената природа на човека, взет сам по себе си, и за наличието на различия между хората и техните способности, които са естествени и не зависят от обществото. Това ще бъде начинът, по който най-напред ще разграничи политикономията и социологията, изхождайки от наличието на два алтернативни типа поведение у човека. Парето е привърженик на свободния пазар, но опитът с реалностите на XIX век показва, че човек съвсем не действа рационално в огромна част от случаите в своя живот.

За да съедини обосновката си на ролята на свободния пазар с реалното поведение на хората, той разделя рационалното и нерационалното поведение на хората между различни групи науки. Прокарва „демаркационна линия“ между политическата икономия, приемаща в своите модели на пазара и рационалното поведение на човека, и социологията, изучаваща *нелогическите действия на хората*. Така, ангажирането с пазарна дейност изисква рационално поведение, там успяват рационалните, чрез него се извършва своеобразен естествен подбор. А така по същество имаме радикална промяна в разбирането на икономическото поведение на човека в сравнение с античния свят. В античността – при Платон, занаятчиите, търговците, земеделците, които се занимават с икономическа дейност, са социални групи, при които доминира афективното, емоционалното начало на човешката душа, за разлика от военните и особено управляващите държавата. Сега нещата се преобръщат – рационалното начало става типично за икономическите субекти, докато в други сфери доминира иррационалното. Ако при Платон философите са въплъщението на рационалния тип поведение, при Парето това става типично за капиталистите.

Съществен за двете науки става и установеният от Парето на основата на статистически данни закон за разпределението или неравенството на доходите – **закон**

на Парето, опиращ се на идеята за неравенството в определени способности на хората. Позовавайки се на сведения за доходите на населението в градовете на Западна Европа, като се почне от XV в., Парето се опитва да покаже, по-скоро указва, че кривата на разпределение на доходите остава „забележително устойчива“, макар и силно да се изменя от обстоятелствата на времето и мястото, при които я наблюдават: винаги около една пета част от обществото (квинтил) разполага с четири пети от общественото богатство. Формата на тази крива, според Парето, зависи от биологически зададеното разпределение на способностите на хората (приложимо към Италия в началото на XX век, Парето отбелязва, че 20 % от населението владее 80 % от земята) и никаква революция и демокрация няма да доведат до изравняване на благосъстоянието, а само до преразпределение на неравенството. Формира се нов елит, който ще прибере при себе си лъвската част от общественото богатство.

Очевидно е, че този „закон“ носи след себе си фундаментални следствия за цялостната организация на обществото и има светогледен характер, тъй като легитимира съответната цялостна обществена организация на обществото. Стъпвайки от философска гледна точка на предварителни биологизаторски предпоставки, които присъстват по различен начин у хората, Парето ще разграничи различни човешки типове и ще доказва неизбежността на елитите от 20 %, като разграничава сред икономическите елити „циркулиращи“ типове „рентиери“ и „спекуланти“. Те съответстват на 20 % политически елити от „лъвове“ и „лисици“ в политиката. „Рентиерите“ се ориентират към надежден фиксиран доход; „спекулантите“ предпочитат пред надеждността на вложенията повишения риск, носещ по-високи доходи, избретяват нови финансови и технологически способности за извличане на печалба. Така ще бъде направен опит определена по-обща социално-философска идея да се обяснява с помощта на точни количествени методи, идващи от възхождащата статистика.¹¹ Това като че ли ще съответства на позитивистките критерии за разграничаване на истинското научно от ненаучното икономическо знание, но всъщност ще носи със себе си философски предпоставки. Нещо ще бъде представяно като икономическа или политическа наука, но ще бъде по същество философски светоглед, свързан с ценности и идеологии.

Философските предпоставки ще бъдат свързани не само с имплицитно или експлицитно приемания модел за природата на човека в икономическата наука. Те ще бъдат свързани и с различни разбирания за ролята на теорията и методологията в икономическата наука. В рамките на формирания се неокласически мейнстрийм в икономическата наука и неговата обвързаност с неопозитивистката философия през 1953 г. ще се появи и знаменитата работа на Милтън Фридман, предлагаща инструменталистка методология на икономическата наука, при която качеството на теоретическите модели не зависи от това доколко реалистични са техните предпоставки, а само от способността им да предлагат достатъчно точни прогнози. Паралелно с това, той по позитивистки смята, че може да създаде позитивен икономикс, независим от каквито и да е ценностни предпоставки и нормативни съждения.¹²

3.2. Началото на нарастването на ролята на философията в икономическата наука след 70-те години на XX век

Началото на неолибералната глобализация след периода на стагфлация в развитите западни държави през 70-те години на XX век, отслабваща националните държави и превръщаща икономиката във все по-сложна наднационална реалност, появата на постиндустриални, информационни, основани на знанието икономики, доведоха до криза предходното икономическо мислене. Протече ускорен процес на виртуализация на икономическата дейност в две основни форми. Първата от тях бе *финансиализацията*, свързана с нарастващото отделяне на финансовата дейност от производствената и търговската, превръщането ѝ в самостоятелен фактор, доминиращ над иновационно-производствената сфера. Втората започна от 90-те години на XX век и се разгърна в ускореното увеличаване на дела на дигитализираната икономика, реализираща се чрез дигиталните технологии и интернет. Всичко това направи икономическата реалност все по-нелинейна, нестабилна, трудно прогнозируема със съществуващите икономически теории.

Кризата през 70-те години на XX век и започналото оспорване на предходния икономикс имаше като резултат силна антиетатистка и пропазарна вълна и неолиберални политики, свързани с имената на Мизес, Хайек, Фридман, но това, което ги отличава, е, че при тях икономическата позиция е неотделима от общофилософската визия, на която тя се опира. И тя им е необходима още преди началото на тази вълна, за да могат да обосноват предимството на своите икономически виждания пред съществуващите дотогава. В този смисъл философията се завръща като обяснение на съответните икономически теории и като част от битката срещу съществуващия до тогава мейнстрийм. Две ще бъдат основните причини за това.

Първо. По начало значението на философията рязко се увеличава в условията на криза, когато се разпадат предходни очевидности. А именно такива процеси ще се разгърнат, особено от 70-те години на XX век, с глобализацията и виртуализацията на икономическите процеси и нарастващата неустойчивост, нестабилност на цялата социално-икономическа система. Като цяло, във ВУЗ-овете в различните западни държави, ще започне да се отделя по-голямо внимание на преподаването на философия, защото ще се окаже, че курсовете и степените по философия дават предимство в ориентирането в един все по-сложен и кризисен свят.

Второ. Рязко ще се увеличи ролята на нематериалните фактори в икономиката, като се почне от нарастващата роля на знанията и информацията, мине се през брандинга, през символния капитал и се стигне до множество нови форми на капитал, включително и идващ от културата – културен капитал. Вътрешната диференциация на икономическото знание и генерирането на огромно количество икономическа информация все по-трудно ще се осмислят от една отделна икономическа наука и ще има потребност от цялостни визии. Това усложняване на всички процеси в икономическата реалност, рязкото увеличаване на интердисциплинарните ѝ взаимоотношения и появата на интердисциплинарни науки като икономическа социология, икономическа психология, биоикономика, иконометрика, невроиконо-

мика, еволюционна икономика, нова политикономия, политикономия на околната среда, политикономия на културата, политикономия на религията, политикономия на гражданското общество и т.н. ще изискват по-общо философско осмисляне на тези процеси. При това тези проблеми ще занимават както привърженици на мейн-стрим икономическата теория, така и на хетеродоксалната икономическа наука.

Сред големите философско мислещи имена в икономиката през XX век, които след 70-те години на миналия век ще станат част от мейнстрийма, са и представители на добре известната австрийска школа. Идеите им идват от дискусиата, която те започват в кръжока на Лудвиг фон Мизес във Виена през 20-те години, където социалистически политикономисти като Ото Нойрат, Оскар Ланге и либерални икономисти като Мизес и Хайек се сблъскват по т. нар. „дебат за изчислението“. Той е свързан с възможността да бъдат планирани предварително огромно количество стоки, различни по своя характер, и да се извършва еквивалентен обмен на тези стоки. Австрийската школа, стимул на която дават тези икономисти, оформя дебата не само със социалистите, но и този с кейнсианците.

Лудвиг фон Мизес е типичен пример за съчетание на икономист и социален философ. Той започва своята научна кариера като икономист, но след това една немалка част от неговите работи са в областта на социалната философия. В *„Теория на парите и кредита“* (1912) Мизес развива идеята за парите като самостоятелна реалност, подчинена на търсенето и предлагането. В *„Социализмът“* (1922) смята, че централизираното планиране без пазар не би могло да функционира в една индустриална икономика без ценова система за изчисляване на печалбите и загубите. По подобен начин той твърди, че смесената икономика също не може да функционира, защото чрез данъците, регулацията и разходите правителството изопачава ценовата система и разпределението на ресурси там, където те биха донесли най-висока стойност. На идеите на социализма той противопоставя системна защита на опосредстващите структури между индивидите и държавата, от една страна, и идеите за човешкото неравенство и институционалните йерархии, от друга.

Фридрих Август фон Хайек ще продължи идеите на Мизес, под чието влияние попада още на млади години, участвайки в неговия семинар. За излизането извън тесните граници на философията има значение и фактът, че Хайек получава докторати съответно по право и политически науки, учи психология, близък приятел е със знаменития философ Карл Попър. Един от най-влиятелните представители е на Австрийската икономическа школа, но същевременно има принос и в епистемологията и юридическите науки. До 70-те години на XX век неговият либерализъм няма влияние и има маргинално значение поради господството на алтернативната икономическа школа на Кейнс, но след това излиза на гребена на вълната. Ярка негова почитателка е Маргарет Тачър. Критик е на колективизма, социализма и централното планиране като „път към несвободата“. Неговата икономическа теория не може да бъде разбрана без съответната философска епистемология и онтология. Социалните и политическите му възгледи се описват най-често като либертариански, но той сам предпочита да характеризира себе си чрез фразата на Едмънд Бърк – „старите виги“.

Факт е, че икономическата наука е свързана повече от всички останали науки с успешното развитие на обществото, а много от нейните предпоставки, особено в неокласическия икономикс, звучат твърде банално. Например: „индивидите могат да оценяват алтернативи“ или „индивидите избират най-полезното за себе си“. Или пък се правят опростявания от рода на „стоките са безкрайно делими“ или „индивидите притежават съвършена информация“. На основата на такива предпоставки се изграждат сложни математически модели и бизнесът, правителствата, профсъюзите се надяват, че чрез тях може да се осъществи успешна икономическа политика, от която зависят стотици милиони хора. Когато тя не се реализира обаче, особено в условията на криза, започват да се поставят под въпрос не само заключенията, но и предпоставките на икономистите. Към това се добавя и фактът, че изследванията на когнитивната психология, невроикономикса, поведенческият икономикс и редица други науки поставят под съмнение тези предпоставки. Тогава възниква въпросът – на какви основи, с какви предпоставки да се гради добрата икономическа наука? А това не е възможно без философията. Дискусията за предпоставките, от които тръгват вече, е философска дискусия.

Особено внимание започва да се отделя на такива проблеми като:¹³

1. *Целите.* Какви са целите на науката и научното теоретизиране и в частност на икономическата наука? Дали науката е преди всичко практическа дейност, правеща полезни обобщения, или трябва да се занимава с търсене на обяснения и истини?

2. *Обяснението.* Какво представлява научното обяснение в икономическата наука?

3. *Теориите.* Какво представляват икономическите теории, модели и закони? Как се съотнасят едни с други? Как се откриват или създават?

4. *Проверка, индукция и демаркация.* Как се проверяват и потвърждават (или опровергават) научните теории, модели и закони в икономическата наука? По какво се различават нагласите и практиките на икономистите и представителите на други дисциплини?

5. Еднакви ли са отговорите на тези въпроси при всички науки и във всички времена? Можем ли да изучаваме човешките постъпки и икономическите институции – така, както изучаваме природата?

4. Четвърти етап: Институционализацията на философията на икономикса като самостоятелна дисциплина

В края на 60-те години на XX век изглежда, като че ли проблемите за това как да се управляват съвременните пазарни икономики е решен. След Втората световна война тези икономики се развиват във възходяща посока. Икономическите кризисни процеси през 70-те години и свързаното с тях осъзнаване на процесите на криза в икономическата наука поставиха въпроса за преосмисляне на базисните, на философските предпоставки на икономическата наука.

Първо. Това преосмисляне може да стане чрез различни философии и визии и не случайно имаме разлика между философия на икономикса и философия на сто-

панството. А понеже самият икономикс може да означава различни неща, в някои версии може да включва и политикономия, в други да я изключва, то може да се говори отделно и за философия на политикономията. За да обхванем това, **въвеждаме понятието философия на икономиката, което разглеждаме като по-общо, опитващо се да обобщи различните позиции.**

Второ. След като започнаха да излизат докладите на Римския клуб и иницирираната от него дискусия за „края на растежа“, се появи и политикономията на околната среда и се осъзна, че икономиката не просто е обвързана с останалите сфери на социален живот, а с природата, биосферата, природните ресурси. Това *влизване* на икономическото функциониране в много по-голяма система предполага допълнително преосмисляне на границите на икономическата наука и философските размисления за тях.

Един от най-важните показатели за смяна на научната парадигма на границата на третото хилядолетие е „преходът от антропоцентризм към биосфероцентризм, в рамките на който като епицентър на цивилизационното развитие се разглежда не човекът, а системата „човек-биосфера“¹⁴. По такъв начин универсален оценъчен критерий става състоянието на биосферата, нейните възможности да приема едни или други видове антропогенна активност. Във връзка с това особено съществена е ролята на екологизацията на икономическото познание, тъй като икономическата сфера придобива основополагащо значение в съвременното информационно общество.

За екологизацията на икономическото мислене е необходима разработката на проблемите на философията на икономиката. Ал Гор пише за необходимостта от изменение на „тези черти на нашата икономическа философия, които са вредни, доколкото узаконяват и даже поощряват разрушението на обкръжаващата среда“¹⁵. Съвременното икономическо познание е призвано да изхожда от философските положения за ценността на природата като реално и потенциално благо, за фундаменталното значение на принципа на биосферосъвместимостта за всички видове стопанска дейност, за необходимостта от формиране на механизми на съвместно функциониране на екологичните, икономическите и социалните системи. По такъв начин, на първо място, се поставя не абсолютизиращият критерий за минимум разходи, а критерият за минимум вреда за човека и биосферата.

Трето. Започва да се преосмисля неудържимата потребителска ориентация на обществото, идеята, че стремежът на индивидите към потребление е неограничен, а с това на преосмисляне са подложени и предходните принципи на потребителския капитализъм. За това обстоятелство допринасят и различни изследвания, които показват, че след определено задоволяване на потребностите се появяват групи, за които е характерна т. нар. постматериална ориентация, насоченост не към материално удовлетворяване на потребностите, а към самореализация, здравословен начин на живот, удовлетворяване на съответни културни и социални потребности. Още повече, че по принцип пазарите могат да бъдат донякъде ефективни, но надали справедливи. Чрез тях трудно можеш да реализираш духовни цели, естетически висини, да се доближиш до т.нар. високо изкуство, до морално удовлетворение. В този смисъл пазарите не могат да удовлетворят висшите цели за човека. Неслучайно,

наред с тях, съществуват политиката, етиката, религията, културата, морала, които трудно могат да се вкарат в рамките на една или друга икономическа теория.¹⁶

Радикалните промени, които носят със себе си третата индустриална революция и неолибералният пазар от 70-те и 80-те години на XX век, разрушават много от предходните нагласи за това накъде се върви, какво е правилно и неправилно и така, както век преди това, социалните и икономическите науки отново са изправени пред необходимостта да преосмислят основанията си и са въввлечени във водовъртежа на методологически спорове и конфликти. В тази ситуация не само имаме ренесанс на философския интерес към икономиката, но се разгръща значителна литература по философия и методология на научното познание.

Развиват се различни философии на икономиката, като специално ще отбележа различието между две от тях. Първата акцентира на методологическите и епистемологическите проблеми на икономическата наука. Нейният главен проблем е как да стигнем до истината в икономическата наука. Втората е от типа на руската философия на стопанството, която акцентира не върху епистемологическите, а на ценностните проблеми в икономическата област. Тя поставя на преден план въпроса каква трябва да бъде икономическата реалност и как трябва да се отнасяме към нея.

Развитието на философията на икономиката като относително самостоятелна област – една от икономическите науки или подразделение на философията на науката – е процес, разгръщаш се особено активно от 80-те и 90-те години на XX век. Става дума за четвърти етап на развитие на отношенията между тези две науки. Тогава философията на икономиката се обособява именно като самостоятелно направление, което се развива както от философи, така и от икономисти и се включва както във философските, така и в икономическите науки, защото е мястото, където се свързват двете проблемни области.

През 1981 г. в САЩ излиза монографията на К. Дайк „Философия на икономикса“¹⁷. В нейния предговор авторът пише: *„Философията на икономикса е сфера на изследване, която пресича директно интересите и експертизата на философите и икономистите. Комуникацията между тях за дълго не е била удовлетворителна – макар че изглежда става по-добра напоследък. Важното е да се обединят значимите неща от двете сфери за обща употреба. Това е особено важно, тъй като във всекидневния живот нямаме разделяне на философската от икономическата част. Ние просто трябва да вземем разумни решения, основани на нашите ценности, цели и на най-добрите очаквания за това какви ще са последствията от определено решение. Философията и икономиката са преплетени в тези решения.“*¹⁷

Възходът на философията на науката през 70-те и 80-те години на XX век оказва влияние и върху методологическите рефлексии на икономистите, като ще способства за обособяването на философията на икономикса като отделна философска дисциплина на границите между философията и икономиката. Попървовата идея за фалшификацията като критерий за оценка на научните теории се поема и развива от Марк Блауг в неговата „*Методология на икономическата наука*“ от 1992 г.¹⁸ Върху философската методология на икономическите теории през 90-те години съществено влияние оказва и методологията на научните програми на Имре Лакатош. В нея,

наред с характерното за целия период след Втората световна война акцентирание на емпиричното потвърждаване или отхвърляне на теорията, се набляга на факта, че това не е достатъчно за отхвърляне на една теория, ако не е намерена нейна по-добра алтернатива.¹⁹

През 1989 г. в един специално посветен на философията на икономиката брой на списание „Еркентнис“ се изтъква: *„Последното десетилетие е свидетел на безпрецедентно нарастване на литературата по философия на икономикса, а така също и на началото на институционализация (конференции, международно списание) на философията на икономикса като научен предмет сам по себе си.“*²⁰ Година по-късно, разказвайки за своето участие в една от последните международни конференции на икономистите, проведена от Американската икономическа асоциация, Стати Статев изтъква: *„Необичайното в работата на конференцията беше засилващото се влияние на философското осмисляне на икономическата проблематика в Америка. Разчупването на стената на крайния икономически прагматизъм и рационализъм, владеещ американската икономическа теория, намери израз в сесиите, посветени на въпроси от теоретичното осмисляне на формирането на икономическите ценности до постмодернизма в икономика. Преходът от модернизъм към постмодернизъм се разглежда като възможна алтернатива за излизане от сегашната криза в икономическата теория и евентуална основа на търсената пета (нова) парадигма.“*²¹

Интелектуалната вълна в областта на философията и методологията на икономическата наука нараства през 90-те години, изразявайки се в десетки монографии и стотици статии годишно. Възниква съответна международна научна общност, занимаваща се с тези проблеми, като техните представители идват както от икономическата наука (Марк Блауг, Роджър Бекхауз, Кевин Хувър, Брус Колдуел, Томас Майер, Д. Маккроски, Уорън Самюелс и т.н.), така и от средите на философите и методолозите на науката (Ускали Мяки, Александър Розенберг, Даниел Хаусман, Нанси Картрайт и др.).

Възходът на хуманитаристиката и постмодернизма води до ситуация, при която като алтернатива на моделите на философията на науката през 80-те и 90-те години на XX в. се появяват методологии на икономикса, повлияни от социологията и литературната теория. Сред тях най-известна е книгата на Диърдра (или Диърдре, както също се произнася на български език това не особено често срещано английско име – бел. ред.) МакКроски „Риторика на икономикса“, която критикува изобщо опитите да се развие нормативна методология по отношение на икономиката, настоявайки икономистите да обърнат внимание на своята риторика, т.е. на начините, по които се опитват да се убедят един друг във валидността на своите изводи.²² Така по същество проблемите за потвърждаемостта и истината в икономическото познание се свеждат до техники на убеждаване от страна на съответната общност в своите идеи.

В момента пейзажът на философията на икономикса е свързан с различни методологии и философското многообразие се проявява и тук. Като цяло можем да открием като по-открояващи се обаче две традиции. Първата е тази, която идва от

Попър и Лакатош, от една страна, а втората е свързана с хуманитаристиката, социологията, литературната теория, постмодернизма.

Разгръщат се процеси на нейната институционализация. Появяват се специализирани списания като „Икономика и философия“ (Economics and Philosophy – излиза от 1985 г.), „Списание по икономическа методология“ (Journal of Economic Methodology – излиза от 1994 г.), на страниците на които се водят сериозни дискусии. Увеличава се броят на излизащите монографични работи, тематични антологии, учебни пособия в тази област. В световната икономическа наука започва методологически бум, който се превръща в нейна постоянна характеристика. Възниква нова научна общност, която обединява икономисти, философи, методолози на науката, дори лингвисти. В края на века е пуснато енциклопедическото ръководство „The Handbook of Economics Methodology“ (Ed. By J. Davies, D. W. Hands, U. Maki – Cheltenham: Edgar, 1998).²³

Умножават се получаващите световна известност изследователи, занимаващи се с философия и методология на икономическата наука – Даниел Хаусман, Даниел Литъл, Вивиан Уолш, Амартая Сен, Джон Ръомер, Кевин Хувър, Тони Лаусън и др. Започват да се провеждат нарастващо количество конференции, семинари и пр. по тази тема.

Създават се Центрове на изследователска работа – „Център по философия на природните и социалните науки“ в Лондон Скул ъф Економикс енд Политикъл Сайънс; „Институтът по Философия и икономика „Еразъм“ към Университета в Ротердам; Университетът в Амстердам предлага магистърски и докторски програми по философия на икономиката.

Появяват се курсове по философия на икономиката, антологии, книги. Във водещи световни университети като Харвардския, Станфордския, Оксфордския, Ротердамския университет „Еразмус“ и на много други места в учебните планове присъства дисциплината „Философия на икономиката“ или „Философия и икономика“. В учебните планове се обръща специално внимание върху методологията на икономическата наука и нейните връзки с другите науки. Например, магистърската програма по „Философия и икономикс“ в Ротердамския университет включва през различните години такива курсове като: философия и методология на икономикса, съвременна теория за справедливостта, въведение в теорията за рационалния избор, култура на икономикса и пр. В Лондон Скул ъф Економикс енд Политикъл Сайънс магистърската програма по Философия и икономика включва такива предмети като „Философия на икономикса“, „Философия и публична политика“, „Философия, морал и политика“, „Рационалност и избор“, „Философия на социалните науки“, „Философия на науката“, „Бизнес и организационна етика“ и т.н.

Подобен набор от теми присъства и в издаващите се в САЩ и Великобритания списания от типа на „Икономика и философия“. Популярност придобиват комплексни специалности в университетите като „Икономикс, политика и философия“. Във водещите университети в света се увеличава не само преподаването по философия, но се появяват и комплексни специалности като „Философия и икономикс“ – бакалавърска специалност в Лондон Скул ъф Економикс енд Политикъл Сайънс, в

Лондон Глобъл Юнивърсити, а също и бакалавърска специалност като „Философия, политика и икономикс“, преподавана в момента в 26 водещи университета във Великобритания, в 32 водещи университета в САЩ, в 22 водещи университета в Западна Европа. В Оксфордския университет тази специалност е завършена и е дала основите на успеха на такива видни британски политици в днешно време като министър-председателя Дейвид Камерън и лидера на лейбъристката опозиция Ед Милибанд, а също и на сегашния министър-председател на Австралия Тони Абът.²⁴

В съответствие с най-новите световни тенденции, у нас – за пръв път в Източна Европа, през 1988 г. в Института за философски науки към БАН беше създадена секция, която специално да се занимава с философия на икономиката, а през 1989 г. бе организирана кръгла маса по тези проблеми, чиито резултати бяха публикувани в отделен брой на сп. „Философска мисъл“. За първи път философията на икономиката се превърна в дисциплина, преподавана в българско висше учебно заведение през учебната 2012-2013 г. в специалност „Политическа икономия“ в УНСС.

5. Основни направления на развитие на философията на икономикса

Когато говорим за развитието на философията на икономиката, следва да имаме предвид, че това развитие става в рамките на различни философски концепции. В развитите западни страни, където се осъществява този процес през последните десетилетия, това става в две основни направления – на аналитическата философия, от една страна, и на постпозитивистката и постмодернистката философия, от друга.

Не трябва да се пренебрегва фактът, че разгръщането на философията на икономиката е силно повлияно от *англоамериканската аналитическа традиция*, където – поради много по-голямата философска ангажираност с науката през последните десетилетия, протича бурна диференциация и поява на множество нови философски дисциплини, особено такива, които са свързани с отделни науки. В този смисъл философията на икономикса е изследователско направление, появяващо се в контекста на бързо протичащите процеси на диференциация на философията на науката – на философия на множество отделни науки, като философията на икономикса все повече се превръща в направление, което задава парадигмални казуси за проучване не само от философията на социалните науки, но и от философията на науката изобщо. Факт е обаче, че именно в англоамериканския свят се извършват ключовите иновации в икономическата наука и от 1969 г. насам, само с няколко изключения, всички Нобелови лауреати по икономика са американци, а от 1990 г. няма друг спечелил, освен професори в американски университети, с изключение на видния индийски икономист Амартя Сен, който е удостоен с наградата през 1998 г. и преподава в английски университет, но в рамките на същата традиция.

По начало следва да се отбележи, че философското и икономическото мислене през последните десетилетия в най-висока степен води началото си от периода след Първата световна война във Виена, когато възникват две школи, които от края на

30-те години и особено след Втората световна война ще разпрострат своето влияние във Великобритания, а от там и в САЩ, като през последните две десетилетия, създавайки споменатата мощна англосаксонска традиция, те оказват влияние върху останалия свят. Това са Виенският кръжок, даващ силен тласък на аналитическата традиция, и съответно кръжокът на фон Мизес, който чрез икономическия либерализъм на Австрийската школа оказва гигантско въздействие върху американския стил на икономическо мислене от 70-те години на XX век насам. Тогава именно двете негови най-крупни фигури Лудвиг фон Мизес и Фридрих Август фон Хайек ще станат – съответно през 1972 и 1974 г. – и Нобелови лауреати по икономика. И съвременната философия на икономиката израства на основата на мощни традиции и координатни системи на мислене, създавани от въпросните две направления.

Тази тенденция, от своя страна, е свързана с особеностите на англоамериканския икономикс, в който доминиращ през последните десетилетия е методологическият индивидуализъм. Това дава отражение и върху особеностите на дискусиите във философията на икономикса и двете основни списания, които публикуват статии на тази тема. Дискусията е концентрирана върху теми и проблеми, които възникват в контекста на методологически анализи, базирани на теоретически проблемни ситуации, главно на антропологически предпоставки.

Хетеродоксалното икономическо мислене, свързано с методологическия холизъм, идващ от Маркс насам, има повече привърженици в континенталната традиция и в рамките на тази традиция философията на икономикса не е така обособена като специфична дисциплина, а по-скоро имаме традиционните философски проблеми на икономикса. В англоамериканския свят дори марксизмът се развива във версия на аналитичен марксизъм и аналитичните марксистки, занимаващи се с философия на икономикса, също концентрират своето внимание върху методологическата проблематика, възникваща в контекста на теориите за индивидуалния и публичен избор.

При това неокласическият икономикс, претендиращ да анализира не само икономическата дейност в тесния смисъл на думата, но и цялото човешко поведение от гледна точка на рационалния избор и максимизацията на ползата, което води до появата и на теориите за публичния избор, и на новата политическа икономия, по същество превръща икономикса в основа на цялото човешко поведение, придава му така функциите в някакво отношение на философия, чрез която можем да разберем и обясним всичко в човешките действия и общество. Този „икономически империализъм“ редуцира сложността и разнообразието на човешката дейност до един общ знаменател – максимизиране на ползата.

В същото време следва да имаме предвид, че това, което се нарича „стандартен модел на науката“, оцелява в икономическите дискусии през 40-те до 60-те години на XX в., но след това постпозитивистката вълна, концепцията за „научните парадигми“ и особено концепцията за „научно-изследователските програми“ на И. Лакатош придобиват нарастващо въздействие върху икономистите. Затова не може да се пренебрегне **увеличаващото се количество постпозитивистки и постмодернистички анализи на развитието на икономическата наука**, опиращи се на идеите

на такива автори в постпозитивистката философия на науката като Томас Кун и Имре Лакатош (свързани, както вече споменахме, с идеите за парадигмите, научно-изследователските програми и конкуренцията между различни теории в икономическата наука). Така се обяснява как фактите получават различни теоретични обяснения, всяко от които претендира за истинност и научност.

Осъществяват се различни синтези между философско-методологически изследвания и историята на икономическите учения. Методологическите концепции започват да се използват за обяснение на логиката на развитие на икономическата мисъл, а историята на науката се използва като територия за проверка на методологически хипотези. Пренаписването на икономикса в контекста на съвременната философия на науката дори става мода в определени кръгове в опита да се преодолеят кризисните процеси в икономическата наука след 70-те години на XX век. В този контекст се припомня, че още Адам Смит всъщност развива своята икономическа теория, имайки предвид по-общ модел на научното знание, който се вижда тогава въплътен в нютоновата физика, а през XX век т. нар. „позитивен икономикс“ се опира на философската концепция на логическия позитивизъм.²⁵

Като най-ярка фигура в постмодернистките анализи на икономическата наука се сочи американската икономистка и философка Диърдра Маккроски с нейната статия „Риторика на икономикса“²⁶, превърнала се след това и в книга. В нея се подлага на ревизия същностната нагласа на всеки икономист, че неговата работа е да открива истините за икономическата реалност. Според Маккроски икономическата наука е преди всичко риторика, изкуство да убеждаваш, научните аргументи не винаги са основните и най-важните. Дискусията върху тази работа на Маккроски вкара в икономическата методология такава общохуманитарна методология като постмодернизма, който вкарва в икономическото познание релативизма и ролята на субекта на познание. Така във философията на икономическата наука влиза идеята за методологическия плурализъм, превръщаща икономическото знание в социален конструктор, независимо дали става дума за общата картина на икономическата реалност или конкретни знания в някаква област. По този начин икономическата наука се превръща в поле на фундаментално различни и често влизаци в конфликт дискурси.

6. Руската традиция на философията на стопанството от Сергей Булгаков до Ю. М. Осипов

За разлика от англоамериканския свят, където се появява философията на икономиката, в Русия от началото на XX век се разгръща една специфична философия – *философия на стопанството*, която изчезва след 1917 г., за сметка на марксистката визия за икономиката и икономическата наука, но от 90-те години насам активно се възражда и развива в серия от изследвания. Корените ѝ са в дореволюционната антизападна философия на историята, която се основава на идеята за *незападното развитие на Русия* и по която се води остра идейна борба през последните десетилетия на XIX и началото на XX век в тази страна.

Тази философска конструкция изхожда от особеностите на руското развитие, руската селска община с нейния колективизъм, от явлението „съборност“ в православие, акцентира на специфичната култура като фактор за развитието и смята, че Русия има път на развитие, различен от този от Западна Европа. Ако например марксистката политическа икономия е неотделима от историческия материализъм, то тази философия е свързана с руския консерватизъм, славянофилство, религиозна философия, съборност и акцентира върху своеобразието на отделните цивилизации и ролята на религията. Неслучайно през 80-те и 90-те години на XIX век в Русия се води дискусия по кой път ще тръгне страната – по западноевропейския път на капитализма или има свой собствен, специфичен, различен от този на западноевропейския капитализъм. Първото голямо произведение на Ленин за развитието на капитализма в Русия ще се опита да наложи идеята за универсална история и това, че макар и със закъснение, Русия върви по подобен път. За разлика от него славянофилите, народниците се придържат към противоположното виждане.

Ако анализираме появата и влиянието на философията на стопанството в Русия, следва да имаме предвид също, че там по начало е силно влиянието – още преди Октомврийската революция, на немската историческа школа и на виждането, идващо от нея, за това, че икономиката може да бъде разбрана само в рамките на цялостното историческо функциониране на обществото и то е неотделимо от спецификата на съответната национална култура. Не натуро-центрична, характерна за англо-американската традиция на икономическо мислене, а една културно-центрична изследователска нагласа има водещо значение за появата на философията на стопанството в Русия

Оформянето на руската философия на стопанството завършва към края на XIX в. По това време от руската научна мисъл са създадени теорията за множествеността и разнокачествеността на човешките култури, както и философско-историческата доктрина, наречена „метод на действителния живот“, на основата на която е разработена нова система на обяснение на историята.

Философията на стопанството като наука се заражда в Московския университет в началото на XX в., благодарение на усилията на Сергей Николаевич Булгаков, който през 1912 г. защитава докторска дисертация на тема „Философия на стопанството“. Така се поставя началото на нов отрасъл на хуманитарното знание. При Булгаков в него има силно религиозен момент и не случайно тя нерядко се характеризира като православна философия на стопанството, поради което след революцията неговата философия на стопанството е изоставена, заменена с марксистко-ленинска политикономия, която обаче също претендира да се различава от западната икономическа наука и да предлага специфичния път на развитие на една страна, на един регион, в който имаме радикално променена цялостна обществена система.

Булгаков създава една тотално нормативна система за икономическия живот, подчинена на религиозна етика и политическа философия. Философията на стопанството за него е учение „за човека в природата и за природата на човека“, то е „определена система на оценка на нормите и идеалите в приложение към стопанския живот“. Но този човек той го разбира по коренно различен начин в сравнение

със западноевропейските неокласици – не индивидуалистично, а холистично, като част от исторически формирала се културна общност. Ако при методологическият индивидуализъм особеностите на икономиката са зависими от индивидуалните особености на „хомо икономикус“, то при понятието за стопанство на Булгаков, което обхваща цялостния живот на човека, то формира индивидите, а не обратното – индивидите да формират стопанството. Самото стопанство обаче включва в себе си и моралния, и религиозния живот.

Кои са основните признаци на неговата философия на стопанството?

Първо, по своеобразен начин се интерпретира понятието „стопанство“, разбрано не като специфична дейност по производството на блага, едно от измеренията на човешкия живот, а като **свързано с целия човешки живот във всичките му измерения**. Понятието за стопанство е много по-широко от понятието за икономика, което е свързано само с материалните интереси, мотивация и блага. Друг признак на стопанството е **трудовете възпроизводство или завоюването на жизнените блага**, материални или духовни, в противоположност на получаването им даром.

Второ, в така разбраното стопанство общото, общественото е винаги първично и опосредства поведението на всички участници в производството и размяната на икономически блага. Частните раздробени стопански действия се разглеждат като проява на общата функция, на изначалното единство: стопанството трябва вече да съществува в своите основания, за да бъдат възможни отделните действия, а не обратното. Постъпките на човека се оценяват не в зависимост от индивидуалния резултат, а като се изхожда от общата полза от тях. От тук и проявата на готовността на хората да се занимават със стопанска дейност не само заради лична изгода, но и заради общата полза. Идеята е, че в приоритета на общественото над частното и първичността на общата функция в частните действия е заложена и обединяващата функция на стопанската дейност, която се е проявявала в различни периоди на руската история, независимо от типа осъществявана икономика.

Всъщност, като обща концепция, ние можем да открием тази идея и след това в марксистко-ленинската политическа икономия на съветския тип социализъм. И двете изхождат от предпоставката, че обществото и социално-икономическите отношения правят индивидите, а не обратното. И двете акцентират не на личния егоизъм, а на общественото благо.

Трето, философията на стопанството изхожда от многомерното възприятие на действителността, което позволява да се включат в единна взаимовръзка икономическите, природните и нравствените начала на стопанската дейност в тяхната национално-историческа конкретност и цивилизационна обусловеност. Материално незаинтересованите, неикономическите постъпки на хората произтичат от разбирането от страна на самите тях на общата полза, на общото благо. Носител на общия интерес, на общата цел и общото благо е държавата. Затова народното стопанство се обявява за обект на държавно регулиране и управление. Разбирането на държавата като обществен съюз, основан на признанието от всички на общия интерес и общата цел, е древна културна национална традиция.

Четвърто, стопанската дейност не е самоцел – тя способства за достигането от човека на духовно и физическо съвършенство, социални и нравствени идеали. Този подход, според Булгаков, се опира на древната славянска традиция да се отнасяш към труда като към първа жизнена необходимост; смята се, че чрез труда, самоусъвършенствайки се, човек се приобщава към висшата сакрална същност на божественото. Умереността в потреблението е не само нравствена нагласа, предупреждаваща хората за опасността от тяхното откъсване от естествената среда. Чрез особеностите на производителя на стоката целта на производството опосредства функционирането на закона за търсенето и предлагането, а също и същността и мярката на натрупване. Естествените потребности имат съответни граници.

След определено задоволяване на потребностите, чието равнище винаги е културно обусловено, свързано е и с определени религиозно-нравствени нагласи, желанието за по-нататъшно нарастване на обема на производство *отслабва*, а всички усилия се насочват към поддържането на определено жизнено равнище. Това всъщност поставя определени граници на действие на закона за търсенето и предлагането. Наличието на граници на естествените потребности слага граници и на производството на стоки. Това прави неадекватни пазарните закони. Всъщност тук виждаме една идея, която присъства още при Адам Смит и отразява особеностите на едно общество на етапа на ранната модернизация, в което самоограничението на потребностите, отложеното потребление е типична характеристика.

Пето. Собствеността се възприема като неотделима от морала в контекста на доминиращата на докапиталистическия стадий на развитие в Русия общинна собственост и свързания с нея колективистки дух в руското традиционно общество. В този контекст се вижда и по съвсем различен начин традиционната идея на политическата икономия за богатството и за стремежа на хората към богатство. За разлика от идващата от меркантилизма на Запад традиция, при която богатството се свързва с парите, за разлика и от следващата традиция, идваща от Адам Смит, при която богатството се свързва с овеществения в стоките труд, то при философията на стопанството оценката за богатството е неотделима от социалните и нравствените ориентации на съответното общество, които мотивират хората и ги карат да се стремят към едни и да избягват други неща. Богатството не е само пари и вещи, то има и морални измерения. И нашето нормативно отношение към собствеността, която би трябвало да бъде предпочетена, би следвало да се гради именно на тези морални измерения, а не на нейната ефективност от гледна точка на това какъв капитал носи тя и какво материално богатство може да се създаде чрез нея. Същностна характеристика на нормативната оценка на собствеността е това доколко тя обединява, а не разединява хората. Морално е това, което обединява хората, а частната собственост ги разединява, т.е. не съответства на критериите на морала. Затова и в култ се издига общинното владение на земеделската собственост, което обединява духовно хората.

В руската култура понятието „общо“ винаги е превалирало над „частно“ и това се обяснява с такива обективни причини като: а) суровите природно-климатически условия на живот на руското общество, диктували общинен тип жизненост; б)

принципът на общността (общинността) е преобладаващ в живота на всички източни народи, влезли в състава на Русия.²⁷ Ето защо и руската философия на стопанството осъжда капиталистическия път на развитие. Казано на съвременен политически език, можем да я оценим като специфичен ляв консерватизъм.

От 90-те години на ХХ век, след рухването на съветския тип социализъм и шоквата приватизация в Русия, една немалка група от руски икономисти, сред които водеща роля играе **Юрий М. Осипов** от Московския държавен университет, възприема този своеобразен ляв консерватизъм като реакция към формиралата се неолиберална икономическа реалност в Русия и се опитва да развива философия на стопанството, ползвайки традицията на Булгаков. По негова инициатива е създадена научно-образователна школа по философия на стопанството. Философията на стопанството днес е и научно направление, и учебен курс, който се чете на студентите в Московския държавен университет. Издава се списанието „Философия хозяйства“, публикуват се статии и монографии.

През 1990 г. Осипов издава своето изследване „*Опит върху философията на стопанството*“, а след това е отговорен редактор на многотомна публикация под заглавие „*Икономическата теория на прага на ХХI век*“.

Осипов прави две основни разлики между „Философията на стопанството“ и „Философията на икономикса“.

Първото различие е в техния обхват. Философията на икономикса се занимава с философските проблеми на пазарното стопанство, докато философията на стопанството има по-широк характер и включва и непазарното стопанство. Философията на икономикса е съставна част на философията на стопанството. Според него философията на стопанството, а не философията на икономиката позволява да се види смисловата и историческата ограниченост на икономиката и да се разгледат и способности на стопанисването преди появата на пазарното стопанство, а евентуално и след това, да се покажат противоречията и безпътицата, в които може да изпадне икономическата наука. „Без философията на стопанството е невъзможно цялостно да си представим и същностно да разберем икономиката и съответно да получим пълноценна философия на икономикса.“²⁸

Второто различие помежду им е методологическо. Философията на стопанството търси своите основания извън икономиката сама по себе си като предмет на изследване – в аксиологическата, а понякога и направо в идеологическата сфера. Тя е обвързана с ценностите, които обединяват хората в обществото в някаква цялост. Това не може да се каже за по-строгата в методологическо отношение философия на икономикса, която, бивайки като че ли формално неутрална спрямо ценностите и нормите, се интересува просто от механизмите на действие на пазарните отношения и тяхната взаимовръзка. Англоамериканската философия на икономикса, особено тази, свързана с аналитическата философска традиция, се опитва да бъде формално ценностно и идеологически неутрална, макар че практически това не е възможно и в нея винаги могат да се открият имплицитни ценностни предпоставки, свързани с индивидуалистично разбраната личност. „Като цяло, принципните различия на тези направления имат преди всичко аксиологически характер:

тяхното разминаване в подходите към икономическата действителност се корени в сферата на ценностите. Последното обстоятелство отправя изследователя към фундаментални светогледни въпроси на човешкото битие, излизайки извън рамките на настоящото разглеждане на темата. Обаче, както изглежда, философията на стопанството и икономическата теория едва ли могат да бъдат примирени в рамките на единна система от ценности. Това не означава, че е невъзможно да се използват достиженията на втората алтернатива и преди всичко – фундаменталните изследвания по социално-културна история на капитализма²⁹

Осипов смята заниманието с философия за изключително важно за икономистите. Ако пренебрегнем философията изобщо и в частност философията на стопанството, значи да пренебрегнем базисните въпроси на икономическата наука и да ограничим нашето мислене до повърхностните възприятия на едни или други емпирични факти. Без философията икономическата наука обрича себе си на повърхностен икономизъм, на изучаване и разработка само на икономически технологии, без да вижда цялостната система от взаимовръзки, в които са включени икономическите явления. Не можем да правим икономическа наука без философски подход. Без него е невъзможно откриване и разбиране на сложните и по-скрити, неопределени значения, чрез които икономическите явления са включени в цялостния живот на обществото.³⁰

Според Осипов от философско осмисляне се нуждаят такива проблеми като:

- Взаимните влияния на стопанството (икономиката) и културно-цивилизационната среда, в която то се реализира;
- Нравствените аспекти на стопанската дейност и стопанското устройство на обществото;
- Собственическите и разпределителните аспекти на стопанството и целият живот в контекста на проблемите на справедливостта;
- Социалният аспект във всички възможни смисли на понятието социално битие;
- Политическият аспект на стопанството.

Вижда се, че философията на стопанството анализира по същество серия от интердисциплинарни връзки, представлява определен тип интердисциплинарно изследване, в центъра на което стои икономиката.

Същественото е, че този холистичен подход, включващ икономиката и действащия в нея човек, вкл. и в по-голямата социална система, е типичен и за онези руски автори, които се опитват да създават и говорят не за философия на стопанството, а за философията на икономиката. Ето как дефинира философията на икономиката такъв изследовател като М. Скибицкий: „Главната цел на философията на икономиката е хуманизацията на икономиката и хуманитаризацията на икономическата наука. Въплъщаването в живота на тази цел се достига за сметка на реализацията на функцията на философията на икономиката. Светогледната функция на философията на икономиката ориентира икономическата наука към глобално виждане на света, към отказ от неговото фрагментарно възприятие, от утилитарно-потребителските, количествени подходи към природата и обществото, от технократичния авантюризъм.“³¹ За тази цел, според него, философията на икономиката изхожда от предпоставката, че икономиката е част от свръхсложна самоорганизираща се систе-

ма, която може да бъде изследвана чрез принципите на постнеокласическата наука, плурализма, цялостността, полипарадигмалността, хуманистичната насоченост на икономическите стратегии и политики.

7. Различните видове философии на икономиката

Добре е известно, че философията е дисциплина, в която имаме радикално различни представи за нейния предмет, неговите граници и възможности, често пъти нямащи нищо общо една с друга. Това в много отношения е валидно и за философията на икономиката, където ще срещнем различни дефиниции за нейното съдържание и граници.

Ще отбележа специално, че в англосаксонския свят тя се дефинира като философия на икономикса, а в Русия – като философия на стопанството. В България при въвеждането на тази дисциплина бе прието понятието философия на икономиката като по-общо, включващо идеи и теми както от различните версии на философията на икономикса, така и от философията на стопанството.

При това различие в изследванията на философията на икономиката е резултат както на специфични философски виждания, така и на различията в разбирането за предмета на икономическата наука. В зависимост от разбиранята за този предмет се дефинират и различните базисни проблеми, които трябва да бъдат решени при дефинирането и обяснението на този предмет. Очевидно е, че ако предметът е политикономията с множеството ѝ интердисциплинарни връзки и търсенето на обективни закономерности, то предметът на философията на икономиката ще следва проблемното поле на така широко разбраната икономическа наука.

Другояче ще стоят нещата, ако на преден план се изведат особеностите на предмета на икономикса в неговия неокласически вариант, при който водещи са ролята на индивида и начинът, по който той прави своите избори, имащи значение за икономиката. Тогава мотивите на този индивид и разграничението им стават особено важни. Поне това следва от класическото разграничение, направено от Лионел Робинс, на предмета на политикономията от този на икономикса. Икономиксът не се интересува от производството, разпределението, размяната, потреблението на стоките, а от „човешкото поведение като отношение между цели и недостигащи средства, които имат алтернативни употреби“. И тъй като съществува огромно количество мотиви на човешкото поведение, ще трябва да се разграничат тези, които интересуват икономистите от интересуващите другите науки. Предполага се, че това, което характеризира неокласическите икономисти, са определен тип мотиви и следствията от тях – това са икономически мотиви, а не например политически, морални и пр., които в определени случаи може да доминират. Това, което интересува икономистът, е рационалността в решенията, свързани със стремежа към богатство и потребление.

В контекста главно на доминиращата англоамериканска традиция на икономическа проблематика, свързана с икономикса, тя се разглежда като „философия

на икономикса“ и има и съответното специфично съдържание. Най-типичен израз на това какво представлява тя можем да открием в работите на един от най-известните философи на икономиката – Даниел Хаусман, под чиято редакция излиза една от най-знаменитите антологии по философия на икономикса³², а той е и автор на статиите „Философия на икономикса“ в световни енциклопедии, каквито са „*Станфордската енциклопедия по философия*“ и „*Енциклопедията по философия*“ на издателство Ратлидж. Според статията на Хаусман, посветена на философията на икономикса в „*Станфордската енциклопедия по философия*“, основните методологически проблеми, от които се интересува тя, са: (1) отношението между позитивна и нормативна икономическа наука – в каква степен едното обуславя другото и обратното; (2) отношението между причини и основания в обяснението на икономическите явления – дали да ги обясняваме чрез определени икономически причини или чрез мотивите на индивидуалните агенти, какво е отношението помежду им; (3) социалният научен натурализъм – какво е отношението между теориите, понятията, обясненията на икономическата наука и природните науки; (4) мястото на абстракциите и идеализациите в икономическата наука; (5) мястото на каузалните съждения в икономическата наука и иконометриката; (6) парадигми и изследователски програми в икономическата наука.

Хаусман смята, че философията на икономикса се състои от изследвания, отнасящи се до:

- (а) рационалния избор,
- (б) оценката на икономическите резултати, институции и процеси и
- (в) онтологията на икономическите феномени и възможностите да придобием знание за тях.

Според Хаусман, „макар тези изследвания в много отношения да се преплитат, би било полезно да разделим философията на икономикса по този начин на три части, които могат да бъдат разглеждани съответно като клонове на теорията на действието, етиката (или нормативната социална и политическа философия) и философията на науката. Икономическите теории на рационалността, благоденствието и социалния избор защитават същностни философски тези, често придружени със съответната философска литература и представляват несъмнено интерес за тези, които се интересуват от теория на действието, философия на психологията и социална и политическа философия. Икономиксът представлява особен интерес за тези, които се интересуват от епистемология и философия на науката – както поради неговите специфични особености, така и защото притежава много от чертите на природните науки, макар неговия предмет да се състои от социални явления.“³³

В тази дефиниция можем да открием няколко основни неща:

- Философията на икономиката е редуцирана до философия на икономикса.
- Именно поради това на преден план са изведени проблемите на социалния избор и рационалността, тъй като те са в центъра на интереса на икономикса.
- Изтъква се, като се имат предвид особеностите на икономикса като силно математизирана и позитивистки ориентирана, изграждана по модела на ес-

тествените науки дисциплина, че той притежава „много от чертите на природните науки“.

- Вътрешното структуриране на философията на икономикса се вижда в контекста на собственото разделение на философията на различни дисциплини.

Като имаме предвид и множество други различни дефиниции на философията на икономиката, можем да открием в крайна сметка следните групи от проблеми, върху които тя се концентрира:

Първо. Методологически проблеми, свързани с изследването и оценката на различните методи, които могат да се използват в икономическата наука. Философите се интересуват от това какви са логическите и рационалните основания на икономическата наука. Как нейните теоретични твърдения са свързани със съответните емпирични доказателства? Как съответните прагматични черти на теориите – като простота, фактор за потребление и други подобни, играят роля в рационалната оценка на една теория? Как определени изследователски предпоставки и традиции структурират развитието на теориите и хипотезите при една дисциплина?

Второ. Антропологически, аксиологически, етически, идеологически проблеми, свързани с такива въпроси като благополучие, справедливост, свобода, ценности. Човек не е само „хомо икономикус“, а има и политически, културни, морални, религиозни измерения, които не могат да се редуцират до абстракцията на индивида в икономическата сфера. Отчита се своеобразната светогледна функция на философията на икономиката, ориентираща икономическата наука към схващане на икономическата реалност в контекста на останалите процеси, отвъд фрагментарното възприятие и извън представата за икономиката като автономна сфера, а чрез схващането ѝ като свързана с всички останали процеси на обществото, с неговата култура и ценности, включително и променящите се отношения между икономика и природа. Говори се за аксиологическа функция на философията на икономиката. Известният немски философ на икономиката П. Козловски формира в този контекст своеобразен стопанско-етически императив: „Постъпвай така, че твоята стопанска дейност да съответства на двойствената функция на икономиката — ефективно снабдяване на хората с блага и предоставянето им на възможност за самореализация“⁶³⁴.

Трето. Онтологически проблеми, свързани с особеностите на икономическата реалност, нейните граници и взаимодействия с останалите реалности, основните категории, чрез които тя се дефинира, особеностите на явлението каузалност в икономиката, отношението между субективно и обективно в нея, между действията – резултат на човешката мотивация, и външни закономерности в системата от взаимоотношения, в които се реализира тази мотивация. Това отношение е важно, защото то определя как ще анализираме икономическите проблеми – дали чрез човешките цели и рационалност или чрез независимите от тези цели обективни характеристики на икономическата реалност. Тук стои и проблемът какви са различията във функционирането и взаимодействието между икономическата реалност и останалите типове реалности, в които е включен човекът – природна, културна, морална, политическа, религиозна и пр.

Четвърто. Епистемологически проблеми, свързани с особеностите на икономическото познание, неговите различия от останалите видове познание, съотношението между емпирично и теоретическо и пр. Това е свързано с методологическата функция на философията на икономиката.

Пето. Изследване на фундаментални въпроси, свързани с характера на рационалността и рационалното поведение, а също и с типа рационално-рефлексивно мислене, осъществяващо критико-аналитическа и проектно-конструктивна функция в сферата на свръхсложните самоорганизиращи се съвременни икономически системи.

Шесто. Проблемите на икономическата наука в контекста на нормативната политическа философия и нейните предложения за най-доброто възможно общество от Платон до Джон Роулз. Това е свързано с аксиологическата функция на философията на икономиката. Тя анализира не само ценностните предпоставки на отделните икономически теории, но и ценностните следствия на различните политики, връзката на фундаментални ценности като справедливост, равенство, свобода, солидарност, колективизъм с една или друга икономическа теория.

Седмо. Философията на икономиката анализира основанията на конкретните социални предпоставки на икономистите. Взема предвид институциите и структурите, чрез които се реализират икономическата активност и промяна. Поставя въпроса какво представляват пазарът, собствеността, парите. Съществуват ли алтернативни структури и институции, чрез които да се реализира икономическата инициатива?

Осмо. Ролята и мястото на икономическия фактор във функционирането и развитието на обществото, видени през призмата на различни философии на историята. В този смисъл тя има светогледна функция, има значение за разбирането накъде върви обществото и по какъв начин върви в съответната посока.

Много важен факт, свързан с различните философии на икономиката, е, че те стоят експлицитно или имплицитно в основата на различни типове теории и на различни възприятия на икономическите реалности. В този смисъл те обуславят различни идеологии и икономически политики. Това много добре се вижда от проучване сред студенти в различни университети в САЩ, на които е поставен въпросът „Съгласни ли сте с това, че инфлацията е предимно паричен феномен?“. В кейнсианско ориентираният Масачузетски университет само 7 % от студентите отговарят положително на този въпрос, докато в Чикагския университет, където господстват идеите на монетаризма, положително отговарят 84 % от студентите.³⁵

Като обобщение на различните виждания в курса по философия на икономиката, който се чете в УНСС, са включени такива теми като: (1) философия на социалните и хуманитарните науки; (2) предмет на философията на икономиката; (3) основни елементи на икономическата методология; (4) основни философски методологии в икономическата наука; (5) икономическа епистемология; (6) основания на икономическите теории; (7) революции в развитието на науката и революции в развитието на икономическата теория; (8) икономическа аксиология; (9) икономическа онтология; (10) философия на пазара; (11) теорията на системите и икономическите про-

цеси; (12) философия на собствеността; (13) философия на парите; (14) икономика и етика; (15) философското понятие за свобода и идеята за свобода в икономическата наука; (16) икономическата справедливост и справедливостта на разпределението; (17) философия на историята и икономика; (18) феминистка философия на икономиката; (19) постмодерност и икономика; (20) философски проблеми на прехода от икономическа теория към икономическа практика.

8. Философията на икономиката и формирането на творческо мислене в анализа на икономическите проблеми

Философията на икономиката се разгръща в контекста на кризата на икономическата теория, все по-нарастващите гигантски потоци от информация, включително и от икономически знания, и същевременно наличието на реалност, която се разминава с тях. Умножават се икономически теории и модели, които изискват сравнение и оптимален избор помежду им. В страни като България буквалното прилагане на идеологизирани схеми на икономическа политика през така нар. „преход“ имаше катастрофални за българската икономика последствия – както в селското стопанство, така и в индустрията. Това изисква отново и отново внимателна и бърза ориентация в една променяща се и сложна действителност, в която неусетно остаряват всякакви изглеждащи преди това като че ли самоочевидни знания. Такова преосмисляне може да стане само в рамките на по-общи координатни системи, задавани от философия на икономиката.

Факт е, че във Великобритания например през последните години се увеличават завършващите философия изобщо и немалка част от тях отиват на работа в бизнеса и дори във ФБР, защото се цени неординерността на мисленето им, способността им в сложни ситуации да се ориентират по-добре от другите и да вземат по-верни решения, аналитичното им мислене. Такива възможности дава и философията на икономиката по отношение на икономическата сфера.

Конкретните знания в една или друга дисциплина днес остаряват с огромна скорост и се говори за непрекъснато обучение, при което философията се оказва даваща евристичната рамка, в която това може да става по-лесно. Може би най-популярният финансов магнат в света, Джордж Сорос, спечелил милиарди от пазарите на акции и валута и създал в десетки държави своите фондации „Отворено общество“, е учил философия в Лондон скул ъф икономикс енд политикъл сайънс. И в интервю, в което го питат как е успял да спечели своите милиарди, той отговаря че това е благодарение на наученото от учителя му по философия Карл Попър. Едно от най-важните предимства на училище философия е много по-развитото им аналитично мислене. Работодателите обясняват, че имат нужда от хора, способни да гледат на нещата от повече ъгли и с широк поглед. Академичните курсове по философия упражняват добре умовете на студентите и ги правят особено полезни във всяка фирма. Става дума за ценните способности да анализираш в дълбочина, да мислиш новаторски, да поставяш под съмнение и да преосмисляш общоприети,

стандартни схващания. Колкото по-сложни и бързо променящи се стават днес проблемите, с които се сблъскват и в бизнеса, и в държавните институции, и във всички сфери на обществото, толкова по-необходими се оказват именно такива качества.

Иновационната природа на съвременната икономика изисква и съответната система на образование, ориентация на студентите не към механично заучаване на голям обем от информация и нейното механично възпроизвеждане, а към развитие на творческото мислене. Студентите, разбира се, трябва да умеят да решават тестове, но още по-полезно е когато те са в състояние сами да създават нови тестове. Значителна помощ в това отношение им оказва евристическата функция на философията, насочена към формиране на търсещо, вариативно мислене, на способности за нестандартни решения в нестандартни ситуации, към формиране на специалисти с висок иновационен потенциал. В условията на радикални преобразувания на обществото сериозна опасност е така нар. „тесен икономизъм“, когато икономическите реформи се провеждат по някаква умозрителна схема без отчитане на социално-историческия контекст. Това е типично за неудачните реформи и „упражнения“ по приватизация на Егор Гайдар в Русия през 90-те години на XX век, които в значителна степен са резултат на това, че се осъществяват не като част от социокултурната трансформация на обществото с отчитане на всички негови особености, а като някакви автономни, самозадоволяващи се и самодостатъчни преобразования.

Същата пазарна фундаменталистка ограниченост и интелектуална немощ можем да открием и у нас през 90-те години – както при ликвидацията на селското стопанство, така и при приватизацията, ликвидацията и разграбването на гигантската за нашите мащаби българска индустрия.

Въпросът за „широтата“ и „ограничеността“ на образованието активно се обсъжда от специалисти в целия свят. Този проблем е актуален във връзка с **два вида фундаментални процеси:**

Към първия вид се отнасят глобализацията (във все по-глобализиращата се икономика световното търсене на образование расте), виртуализацията, водещи до формирането на световно образователно пространство, интернационализацията, комерсализацията на образованието, „практизацията на науката“, а също и внедряването на системи за непрекъснато образование.

Към вторият вид процеси може да се отнесе нарастването на интегративните тенденции в научното познание. Тези процеси обуславят потребност от подготовката на специалисти с широк профил – за ефективно управление на ускоряваща темповете си икономика, характеризирана нерядко като „моментална икономика“, в която иновациите се сменят със скорост по-голяма от всякога преди това в историята. В тази ситуация имаме и нарастващо взаимодействие между сфери, области, дисциплини, системи, които преди това са били относително обособени. А това изисква широк поглед, способност за синтез, усещане за новото и способност то да се анализира. Във връзка с това са интересни идеите на базовия документ по въпросите за перспективите на образованието на САЩ през първите десетилетия на XXI в. Това е публикуваният през 1998 г. доклад на Комитета по наука на Палатата на представителите („докладът на Ейлер“ – по името на председателя на подготвилата го

комисия). Като червена нишка през целия доклад преминава мисълта, че най-важен елемент на научно-техническата сфера са хората, работещи в нея. Подчертава се, че поради нарастващия избор на роли в икономиката и обществото има нужда от специалисти, притежаващи аналитични способности, било то по финанси, консултиране, мениджмънт, право, патентно дело.³⁶

В това отношение оценките за посоките на развитие на досегашното образование и необходимостта от налагащите се промени в него показват две много важни посоки на промяна. Първата е на отказ от чисто репродуктивния тип знание и формиране на способности за критическо мислене и евристичност. Втората е отказът от подготовката на тесни специалисти за пазара на труда, на който все повече има потребност от универсални специалисти. Най-общо можем да разграничим **два подхода към системата на образование**.

Първият от тях е „тесен“, свежда образованието към подготовката на специалиста за такива навици и умения, които осигуряват непосредствената дейност на работното място. Такъв подход явно не е ориентиран към философското знание.

Вторият подход, включвайки в себе си професионалната подготовка, разглежда образованието като фактор за интеграцията на човека в културната среда на съвременното информационно общество. Този сложен и много значим за специалиста процес е затруднителен без изучаването на философия, без овладяване на нейния понятиен апарат. За потвърждение на това можем да се обърнем към изказването на известния руски учен П. К. Енгелмайер, създател на философията на техниката в Русия: „Колкото и да го тъпчете (инженера – може да се каже и икономиста) със специални познания, това ще бъде учен занаятчия, ако вие не му дадете хуманитарен поглед върху социално-икономическите страни на неговата професия“.³⁷ А когато става дума за икономиста, водещата дисциплина на бъдещето, даваща такъв поглед днес, е философията на икономиката.

ЛИТЕРАТУРА:

¹ Вж. Koslowski, Peter. Economics and Philosophy. An Introduction, In: Economics and Philosophy, Ed. Koslowski, Tubingen: Mohr, 1985, p. 1.

² Хайлбронер, Р. Л. Философи от мира сега, М., Изд. Колибри, 2008, с. 22.

³ Върская, М. С. Философия и економическая наука: еволюция и траектория развития, В: *TERRA ECONOMICUS*, 2010, том 8, № 2, с. 134-135.

⁴ Вж. Върская, М. С. Философия и економическая наука: еволюция и траектория развития, В: *TERRA ECONOMICUS*, 2010, том 8, № 2, с. 134-135.

⁵ Hausman, Daniel. Philosophy of Economics, In: <http://philosophy.wisc.edu/hausman/papers/enc-617.htm>

⁶ Koslowski, Peter. Economics and Philosophy. An Introduction, In: Economics and Philosophy, Ed. Koslowski, Tubingen: Mohr, 1985, pp. 7-9.

⁷ Keynes, John Neville. The Scope and Method of Political Economy, London: Macmillan, 1897.

- ⁸ Вж. Cairnes, John Elliott. *The Character and Logical Method of Political Economy*, London: Macmillan and Co, 1875.
- ⁹ Marshall, Alfred. *Principles of Economics*, London: Macmillan, 1890.
- ¹⁰ Вальяно М. В. Философские аспекты экономической науки, В: *Гуманитарные науки*, 2011, № 3, с. 5.
- ¹¹ Вж. Гловели, Г. Д. История экономических учений, М., Юрайт, 2012, с. 441-442.
- ¹² Friedman, Milton. *The Methodology of Positive Economics*, In: *Essays in Positive Economics*, Chicago: University of Chicago Press, 1953.
- ¹³ Вж. Хаусман, Д. (Ред.) Философия экономики, М., Изд. Института Гайдара, 2012, с. 11.
- ¹⁴ Лось А. В. Концепции современного естествознания. М., 2000. с. 195.
- ¹⁵ Цит. по: Экология и экономика природопользования. М., 1998. с. 144.
- ¹⁶ Вж. Вайцеккер Э., Э. Ловинс, Л. Ловинс. Фактор четыре. Затрат – половина, отдача – двойная: Новый доклад Римскому клубу: Пер. с англ. М., 2000. с. 387.
- ¹⁷ Dyke, C. *Philosophy of Economics*, New Jersey: Prentice-Hall, Inc., 1981, p. VIII.
- ¹⁸ Blaug, M. *The Methodology of Economics*, 2nd. ed., Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- ¹⁹ Вж. de Marchi N, M. Blaug. (Eds.) *Appraising Economic Theories: Studies in the Methodology of Research Programs*. Edward Elgar: Cheltenham, 1991.
- ²⁰ Erkenntnis, 1989, Vol. 30, N 1-2, p. 1.
- ²¹ Статев, Ст. Конференция на Американската икономическа асоциация, сп. *Икономическа мисъл*, 1990, № 11, с. 93.
- ²² McCloskey D. *The Rhetoric of Economics*. Madison: University of Wisconsin Press, 1985.
- ²³ Вж. Лебедев, С. А. (Ред.) Философия социальных и гуманитарных наук, Москва: Академический проект, 2008, с. 173-174.
- ²⁴ Вж. http://en.wikipedia.org/wiki/Philosophy,_Politics_and_Economics
- ²⁵ Вж. Redman, Deborah. *Economics and the Philosophy of Science*, New York-Oxford: Oxford University Press, 1993, pp. 91-92.
- ²⁶ McCloskey D. *The Rhetoric of Economics*, In: *Journal of Economic Literature*, Vol. XXI, June 1983.
- ²⁷ Олейников А. А. Политическая экономия национального хозяйства, Отв. ред. О. А. Платонов, М.: Институт русской цивилизации, 2010, с. 173-178.
- ²⁸ Антология современной философии хозяйства, Под ред. Ю.М. Осипова, Том 2, Москва, Магистър, 2010, с. 516.
- ²⁹ Кизилова, Н. М. Философия экономики: Методологическое обоснование экономической рациональности, М. Автореферат диссертации, 2007, с. 11.
- ³⁰ Вж. Осипов, Ю. М. Значение философии хозяйства Д.Н.Булгакова для современной экономической теории, В: *Экономическая теория на пороге XXI века - 2*, М., Юрист, 1998, с. 565.
- ³¹ Скибицкий, М. М. Философия экономики: становление, структура и современные функции, В: *Гуманитарные науки*, № 4 (8), 2012, с. 11.
- ³² Hausman, Daniel M. (Ed.) *The Philosophy of Economics*. Anthology, Cambridge University Press, Third Edition, 2008.
- ³³ Hausman, Daniel M. *Philosophy of Economics*, In: *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, September 12, 2003.
- ³⁴ Вж. Козловски, П. Принципы этической экономики. СПб., Экономическая школа, 1999, с. 311.

³⁵ Вж. Ананьин, О. И., Структура экономико-теоретического знания: Методологический анализ. М., 2005, с. 44.

³⁶ Государственные приоритеты в науке и образовании. М., 2001, с. 138-139.

³⁷ Горохов, В. Г., В. М. Розин. Введение в философию техники. М., 2004, с. 12.

КАК ВЪЗНИКВА, КАКВО ПРЕДСТАВЛЯВА И ЗАЩО Е НЕУЖНА ФИЛОСОФИЯТА НА ИКОНОМИКАТА?

Резюме:

Предмет на това изследване са различните етапи на взаимодействие между философия и икономически знания, водещи през последните десетилетия до обособяването на една нова дисциплина – философия на икономикса или философия на икономиката.

Последователно се разглеждат четири етапа на развитие на отношенията между философия и икономическа наука: (а) развитие на икономическите знания в рамките на философията; (б) появата и развитието на самостоятелна икономическа наука, която запазва обаче връзките си с философията; (в) отделяне и противопоставяне на икономическата наука на философията; (г) появата и институционализацията на нова научна дисциплина, която се чете днес в световните университети, включително и в УНСС.

Разглеждат се по-специално две традиции на развитие на тази дисциплина – западна и руска, свързани съответно с философия на икономикса и философия на стопанството.

Накрая се разглеждат основните проблемни области на философията на икономиката и нейната евристична роля при подготовката на икономически кадри днес.

HOW DID ARISE, WHAT IS, AND WHY IS NECESSARY PHILOSOPHY OF ECONOMY?

Abstract:

The subject of this study are the different stages of interaction between philosophy and economic knowledge, leading over the last decades to the differentiation of a new and modern discipline – philosophy of economy or philosophy of economics.

Four stages of development of the relationships between philosophy and economic science are outlined: (a) development of economic knowledge as part of the subject of philosophy; (b) emergence and development of a separate economic science keeping its ties with the philosophy; (c) separation and contradistinction of economic science and philosophy; (d) differentiation and institutionalization of a new discipline which is taught today in universities around the world, including UNWE.

Two traditions of development of this discipline are taken into account – the Western philosophy of economics and the Russian philosophy of economy.

And lastly, the main topics of the philosophy of economy are considered, as well as its heuristic role in the education of specialists in economic faculties.